

גרשון שקד

האסופה האחרונה *ועוד רוצה אותה* אינה חלק ממבחר ספרי השירה שנרפסו בעבר, אלא נכתבה בשנות היצירה האחרונות. עד עתה דפדפנו בשירתו של חיים גורי בנסיון לבדוק מנין הוא בא, העיון באסופה אחרונה עשוי ללמד אותנו לאן הגיע. הקובץ האחרון כולל בעיקר שירים של איש, שכפי שהוא אומר באחד מן השירים, *חוזר מן הידיד*. כפי שנראה להלן, החזרה מן הידיד היא של איש צבא, החש בצורה אינטנסיווית מאוד את החוויה שנוסחה בספר *איוב: הן צבא לאנוש עלי ארץ*. הנושאים העיקריים באסופה זאת הם: הדובר השירי מנסה לעגל את הקיום האישי לקראת איזה סיוס, לחיות את ההודקנות מול האהובה, שהיא ספק אהובה וספק גם ארץ צעירה-זקנה. השירים גורסים שחיינו בהווה אינם אלא ארכה משום *שמה כל שלישי חייב את זוחיים לאיזה נם, תהור הולך ומתפורר*. ברקע של חוויה זאת ההרגשה, שהתור מתקצר והולך והדובר השירי גם הוא בתור לקראת הקץ. מן השירים מסתבר גם שהדובר חש, שהמציאות אינה משתנה: ההיסטוריה חוזרת על עצמה והדובר השירי עומד מולה וחש שהקץ קרוב, בלא שארץ זו הגיעה אל המנוחה. חוויית המלחמה החוזרת והאלונקה הן מעין מוטיב חוזר כסמל של החוויה הישראלית.

מהצד הפואטי מקבל נושא ה"ארכה" משמעות שונה. הדובר גורס שהיצירה היא כל מה שנשאר מאדם אחרי מותו. כמה מן השירים האחרונים הם מעין רקוויאם: *חבל, אילו לקח שחזות ללב / אולי דיה עוד כאן, עכשיו // הרקוויאם הוא למשורר עצמו וגם למאן שהוא נציגה של החוויה הישראלית כולה*. שירי אהבה לפנלופה המצפה לאודיסאוס נצחי ופנלופה האי הובה עליו גם לעת זיקנה מייצגים את הצד האישי בשירה זאת. אחר משירי האהבה ממצה את הקטר העמוק של האהבה הקיים בין הדובר לבין אהובתו כפי שהיה קיים בנעוריהם: *במקרה הטוב אתו בחושך רק אשתו / כמו בהסכמי-ההגנה / לבוא לעזרתה, לחוש לעזרתו // מכל מקום אפשר, אולי, לומר*

צבא לאנוש עלי ארץ

חוזר מן הידיד

הדובר השירי בקובץ השירים האחרון של חיים גורי הוא לוחם ותיק או מזדקן, הנמצא באותה ארכה, שבה חנן אותו האלוהים, ושגם בנוחו אינו שב אל המנוחה ואל הנחלה אלא נושא עמו לכל מקום את שדה הקרב של הקיום

בעקבות שירים אלה על גורי מה שנאמר על שלמה המלך: "שכשארם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משל, הוקין אומר דברי הכלים".

סיכום התימאטיקה אינו מסוגל לרדת לסוף דעתה של קבור צת שירים זאת. מה שעשוי להעמיק את הבנתנו בה, כמו בקוד-מיה, הם החומרים הלשוניים השונים והרכבם. הם אולי הערות הסוכה ביותר לכמה עניינים מרכזיים בשירתו של גורי. כמו במרבית קבוצות השירים מאו *שושנת הדנוחות* ואילך נזקק גורי (כפי שראינו בעיון בשיר *מלך*) לחומרים לשוניים הטרוגניים: בראש וראשונה אלה חומרים עגתיים-מקומיים המע-ניסים לגיטימציה שירית ללשון המקומית ולמסומנים שלשון זו מתייחסת אליהם. אביא כאן חלק מן הדברים, נוסף על הדוגמא אות שכבר נזכרו:

רצוני להימנע מעצירת סתאום ומפניה חדה, שקע ברומטרי ודוח מערבית (319), מעל בקשיש, שמים נחושה, ירח גבם (323), הבט על הדפוקים ממך (326), פטנט גנוב (315), הממד שלה נוסלת כמו על מיהו יודי (316), כמו הדיא בשוק הכרי מל (317), בית באר רחוק / זכרון מהשטלה / (313), אציג (318), הירקון ונחל אלכסנדר ונחל תנינים (319), שקט מקומי (324), מרגוט קלאוזנר (327), לילה מוראד (327), אום בולתום (328), שושנה דאמרי (328) חוק ההתניישנות (330), אתה ממילא כבר תרפסי (330), ביאליק (333) – החומרים הלשוניים ים כוללים גם כאן כמו בהקדמה ביטויים יידיים לא מודעים שנהפכו לחלק מאוצר הניבים העברי, כמו לקחת ללב (נעמען צום הארצן).

הלשון הפיוטית מורכבת, איפוא, מנוסחאות קבועות של אר-רח החיים הישראלי, כגון הודעות על מוג האוויר, חוקי התנור-עה, כללי המשחק של הודעות על מלחמה ושלום, מקומות מסר-יימים מוגדרים ורמויות שהן חלק של הפולקלור המקומי וכל כיוצא באלה. גורי נטל את החומרים הללו והפך אותם לחלק לגיטימי של הלשון השירית ומיזג אותם בלשון גבוהה. כמו בלשון הנבלה *הקדמה* הורדה הלשון הגבוהה לרמה פארודית

והועלתה הלשון המקומית למשלב מרומם. יש בלשונו של גורי חומרים היוצרים לעתים מעין רוממות לשונית פאתטית: *נזשא את גנובתך (313), לנוע על העצים ועל הכוכבים (314), בזאת וכזאת אכלה חרב (314), דוהרים בעשהאל הרחקה (316), למדו מאשת לוט (316), עוף השמים הוליד את הקולות (317), לך לך מרוחק ומבשרך אשר אראך (323), ואיש נשא עיניו אל ההרים, בקש עזרו (324), רבע סמל ממעיינות הישועה (324), נער הייתי וגם זקנתי (325), קוד-עות בסוד (325), רק הבלב החי (327), שאול צודק; נדיבים מנדבים נדבתם שלושה (327), וארש ולא בא אליה, נטע כרם ולא חללו, הירא ורך הלבב (329), מנוחה נכונה (330), אך לא מלאך ולא שרף ולא שליח (332), ונשמתך במלון אורחים / ושתי עיניך, שלהבת-יה (333), סוטה בגימלאות מורגלה במים המאורדים, לא בזה ולא בבא (336), שהיו בו לברות (337), כסותה ועונתה, הרי החושך, מעלות המבקשים וצאת הנשמה (337), סוקרטס, אסקלפיוס, קריטון. המקורות הלשוניים ים של כל המובאות שהכאנו כאן, הם בעיקר מן המקרא, כתבי אפלטון, או מתחומי לשון אחרים בעלי משלב גבוה.*

נוצר ביצירות אלה צירוף מענין בין יסוד מסורתי גבוה, שמרכיביו מתייחסים למסורת ספרותית ותרבותית רחבה, לבין יסוד אחר בתרבות המקומית, המתייחס לגורמים מקומיים אקי-טואליים: שושנה דמארי ואום בולתום חיות בכפיפה אחת עם עשהאל ואשת לוט. מה שיפה לרמויות יפה גם לזכרי לשון: הקשר הכסול אל הארץ ורך המסורת ודרך אהבת המקום כאן ועכשיו, נוצר, איסוא, בגוף הלשון. מה שמתחולל בלשון הוא שהחולין מתקדש לעיתים יותר משהקודש מתחלל. זו לשון השירה שנתחדשה על ידי ילידי הארץ, ואצל גורי נתחדשה ונתייחדה יותר מאשר אצל מרבית המשוררים בני הדור.

(המשך בעמוד הבא)

(המשך מן העמוד הקודם)

אולם בשירתו של גורי קיים גורם נוסף בלשון, שאמנם הר פיע אצלו כבר בקבצים קודמים, אך מובלט דווקא כאן על רקע העובדה, שאלה הם דווקא שירי הזמן האוזל ולא שירי הזמן החולף. אני מתכוון לחומרים לשוניים השאובים מן האידיולקט של לשון הצבא.

כמה דוגמאות: *נע נע סוף, חותם שאין לך תלויות, הוא שם חולצת חקי מלוחה על גב (314), נשארו עם האלונקות (317), העבירו ארגויות חמושות ונחמות כמו בהצטיידות נמשבת (317), לא פעם נרדמתי במצב הבן (325), גם איש, כמו צבא, חונה גיוס-מלא על גבולותיו (326), כמו בהסכם ההגנה, לבוא לעזרתה, לחוש לעזרתו (326), הלילה שייך לאי זיבים, עוד חמש לתוזה, קרן אור בראשם (327), דממה אלתר-טית (327), זרני-ברדנב לגדרות (328), שולחן חול, קדקוד,*

חוזר מן היריד

מענים המצופה אמון על לשון זאת. זוהי דמות-הקודא הישראלית, שעמו מנהל גורי דר-ישית. לשון הצבא היא, כביכול, לשון במשך לב נמוך אבל אופיה האוטורי מעניק לה מעמד גבוה.

משתמע ממנה שמי שדובר בלשון זאת הוא חלק הן הקבוצה המובילה של ארץ ישראל; אבל אין להסתפק בפירוש חברתי לתופעה זאת ומשמעותה מרחיקת לכת: הלשון מעידה על השקפת עולם, שאיבסן הגרירה באחת מאימרותיו להיות אדם פרושו להיות לוחם ולכן הילחם להיות בן אדם. גורי תופס את החיים כשרה קרב: החברים הנשארים מאחור, האשה נאמנה המצפה בבית, ההתחייבות כלפי החברים לנשק, ההכרח לנוע. השכבה הליטרלית של דיוקנו של המשורר כלוחם המתכונן כשרה הקרב והשכבה המטאפורית של דיוקנו של המשורר, המתכונן בחיים כשרה קרב משמשים אצלו בערכוביה.

אפשר לנסח את החוויה היסודית המשתמעת מקובץ השירים האחרון בפסוק מאיוב *הן צבא לאניש עלי ארץ וכימי שכיר ימי. הדובר השירי הוא לוחם וותיק או מודקן, אודיסאוס לעת זיקנה המסוגל להמשיך במלחמה משום שפנלופה תתייצב תמיד לצידו. הוא "עוד רוצה אותה" באותה ארכה שבה חנן האלוהים את הלוחם הוותיק, שגם בנוחו אינו שכ אל המנוחה ואל הנחלה אלא נושא עמו לכל מקום את שדה הקרב של הקיום.*

גורי עבר דרך ארוכה *מפרחי אש ועד לעוד רוצה אותה:* שיריו הראשונים של גורי נולדו בסערת הקרב ומה שנראה היה תחילה חיצוני, כמי ששר את שירי המלחמות, הלך והופנם – ממשורר מלחמות למשורר שחייו נתפסים כמלחמה. הנסיבות ההיסטוריות ודיוקנם של האבות התובעים מבניהם שירות מת-מיד בתוקף אישיותם יצרו את הדובר השירי בדיוקן איש הצבא, הוא הלוחם המשרת את חברתו ואת משפחתו, משום שהפנים את עולם האבות וקבל על עצמו את מצוות המרחב שנתוכו נשתל. הנכונות ההרואית לשאת בעול מלחמת הקיום אינה מכטאת רק את יחסו של הדובר אל המקום, הזמן והחברה, אלא גם את היחס שבינו לבין עצמו ובינו לבין אהובתו.

גורי מבטא, אולי, קבוצת התייחסות המתרפקת על עברה (שהם הם נמעני הנאמנים וחומרי שירתו) אך הולכת ונכחדת, הולכת ומאבדת את השפעתה החברתית והתרבותית. ערכיה אי-גם שוב נורמות המקובלות על הדור הצעיר ועל שכבות גדולות של דור מבוגר שהיגר לארץ זאת ולא ידע את בית החינוך לילדי עובדים. שפתה היא שפת סתרים של כיתה סודית, שחלק גדול של הקהל שוב איננו מבין אותה. כוונתי ללשון במובן הרחב ביותר של המילה. גורי של *פרחי אש* היה משוררם של רבים, גורי של *ועוד רוצה אותה* הוא משוררם של מעטים. נראה לי, ששיריו האחרונים מקוריים יותר ומעניינים יותר מן הראשונים. יש בהם אותה מקוריות חידתית ומופנמת של שירה שכבשה לעצמה לשון משלה ויש לה מסר משלה הקיים ועומד, הגם שחדל להיות מסר המקובל על כלל הישראלים.

גורי הוא אולי אחרון המשוררים ההירואיים (הירוואיות מופנמת) בחברה של לא-גיבורים ותת-גיבורים. משפט זה בעל תוקף, משום שהבריה השירי והקיומי של שירת גורי נטוע בחווית הלוחם והמלחמה. כאמור, יהיה זה פשטני להגדיר את גורי כ"משורר מלחמות ישראלי". הוא אינו רחוק מחוויות קולקטיבי-ות אלה אבל הפנימן והפכן לחוויה קיומית עמוקה: הוא קולט את האדם, את האהבה ואת הארץ הזאת כלוחם. בין שזה לוחם פסיבי, המתכונן בלוחמים אחרים ובין כלוחם מודקן האוזר כגבר חלציו ונאבק בשארית הכוח למען הערכים החשובים באמת, בין שהם מקובלים על ההמונים ובין שאינם מקובלים. הוא ימשיך להיאבק בנאמנות של לוחם לאחת וליחידה ולאחר וליחיד – בין שזו אשה ובין שזו חבר ובין שזו ארץ ישראל הקטנה הישובית שהיתה ואיננה עוד.

חיים גורי:
לוחם מודקן

גורי של "פרחי אש" היה משוררם של רבים, גורי של "ועוד רוצה אותה" הוא משוררם של מעטים. שיריו האחרונים מקוריים ומעניינים יותר מן הראשונים

נע לאורך הציר, רשתות צופן, נספת מנהלי (329), אז נוח נוח, סוף (330), אני שומר ראשך / כמו גודילה (331). אין זה ברור אם המטאפורות הצבאיות הללו מתארות מצבים קונקרטיים ים או אם אלה מטאפורות הנזקקות למילון הצבאי הישראלי כדי לתאר את דיוקנו של המשורר כאיש צבא מודקן, הנלחם מלחמת קיומיות ומבטא אותן במושגים השאובים מן החוויה הצבאית. המטאפורה הקוסרת בין מלחמה וחיים היא מהגורמים הלשוניים הבולטים וגם בעלת משמעות תימאטית עמוקה.

בדומה ללשון הילידים, לשון ילדי תליאביה הקטנה, גם הלשון הצבאית הישראלית היא אוטורית ובלתי מובנת למי שאינו שייך לירדני חין. הצירוף בין לשון העגה הישראלית, המסורת היהודית והאידיולקט של הצבא מאותתים שקלה הני